

Molenbranden en 'vonken malen'

De Zaanstreek heeft vele molens geteld door de eeuwen heen. Zoals een dichter in 1693 ooit eens schreef: 'Hier in 't Saenlands dal, ver over duizend in 't getal'.

Van die duizend molens die werkelijk alles maalden en maakten wat je maar kunt bedenken rest ons nog slechts een handjevol. Zestien om precies te zijn. De rest is afgebroken, gesloopt, vernield, verbrand.

THIJS DE GOOIJER

ZWAAG, THE NETHERLANDS

Verbrand, oh ja. De rode haan kraaide veelvuldig in de molenkringen. De molens waren zeer brandbaar, het houten binnenwerk was vaak doordrenkt van olie van diverse soorten zaad die er verwerkt werden, de grote lijven bedekt met riet werken bij brand als een schoorsteen en inslaande bliksem vond maar al te vaak de grote, uitstekende wieken of de molenkap. Bovendien brandde de verlichting in de molen vroeger ook letterlijk en moest je zeer voorzichtig zijn met de lamp. Zo gebeurde het eens dat een molenaar van de trap viel met een brandende olielamp in zijn handen, hij brak zijn voet en zijn molen brandde achter hem ook nog eens af. En dan was er die molenaar die een aap die hij uit Afrika had meegenomen aan de poot van een tafel waarop een lamp stond had vastgebonden. Toen de molenaar vervolgens wegliep om een boodschap te doen wilde de aap zijn baas achterna. De tafel viel om en de aap en molenaar zagen de molen tot aan de grond afbranden. Maar liefst 260 molenbranden zijn in het Zaanstreek bekend.

Stofexplosie

Een van die molens was de Czaar van Moscoviën, aan de oostkant van de Zaan, aan de Kalverringdijk tegenover het dorp Zaanstreek. Deze in 1697 gebouwde pelmolen heette zo omdat de toenmalige tsaar van Rusland, Peter de Grote, in de Zaanstreek het scheepstimmeren kwam leren en volgens zeggen aan de molen heeft gewerkt. De Zaanstreekers vonden het echter een lastig uit te spreken naam en vonden dat de naam 'De Grootvorst' beter van de tong kwam. Op die rampzalige 24 maart 1928 even voor half twaalf in de morgen klonk er een geweldige knal die de inwoners van Zaanstreek angstig deed opschrikken. Recht tegenover het dorp aan de overkant van de Zaan stond de houtmeelfabriek 'De Haan' in de vlammen. Het houtmeel in de fabriek had een stofexplosie veroorzaakt (iemand zou in de luwte van een halfopen deur een pijp opgestoken hebben) en een flinke brand was het gevolg. Het brandde flink in de fabriek en een harde wind deed vervolgens een gevaarlijke vonkenstroom ontstaan die in de richting van de Grootvorst werd geblazen. De vonken zetten zich vast op zijn reusachtige lijf zodat her en der in het riet kleine brandjes ontstonden. De molenaars, onder aanvoering van de eigenaar van de molen maakten nog snel de touwen van de zeilen op de wieken losser en lieten de wieken draaien. De rondflapperende zeilen moesten de vonken van het lijf van de molen slaan - een als 'vonken malen'

Molen 'de Grootvorst' en houtmeelfabriek 'de Haan' in lichterlaaie

bekend staande techniek. Het was te laat want onder de kap brandde de molen al en het vuur verspreidde zich snel. De brandweer had grote moeite en veel tijd nodig om bij de brand te komen. Er lag geen brug in de onmiddellijke nabijheid. Daarom waren er afspraken gemaakt met dekschuitenaars die hun vaartuig tegen vergoeding beschikbaar hielden.

Zo ook schipper Bets die te Zaanstreek een dekschuit voor dit soort calamiteiten beschikbaar hield. Groot was zijn ontsteltenis toen de Zaanstreekse Brandweer met veel lawaai doorreed richting Wormerveer waar wel een brug over de Zaan aanwezig was. Daarmee ging kostbare tijd verloren want eenmaal over de brug wachtte de brandweer nog een zware klus om het materieel zeker twintig minuten over een heel smalle dijk te trekken, maar ook de reeds aanwezige spuiten konden de brand niet bedwingen. De brandweercommandanten moesten een keuze maken tussen het redden van de fabriek of de molen. Zij kozen ervoor om de meeste spuiten op de fabriek te zetten, hetgeen later tot veel gesprekstof en niet malse kritiek leidde.

De brandweercommandant schreef in zijn verslag het volgende:

'Toen wij aankwamen stond de Grootvorst nog fier overeind al was het of het vuur dat alom was hem niet deerde. Maar de oude reus moest de strijd wel verliezen. Het vuur werd heviger en heviger, geweldige vlammen schoten tientallen meters de lucht in, de zwarte rook was enorm. De molenwieken draaiden brandend in het rond en gooiden gloeiende stukken hout en brandend zeil in het rond. Het vuur loeide en brulde in een ongekend inferno. Een versje later in de krant bracht de strijd onder woorden:

*Zijn wieken wentelden als armen
In de door rook verstikte lucht
Als stomme smekers van erbarmen
Opdat het gevaar nog tijdig vlucht*

Wat zolang geduurd had voordat het was opgebouwd werd in een uur afgebroken, de fraaie molen die bij zoveel Zaanstreekers een plekje in het hart had veroverd stortte om een uur 's middags in en verspreidde een geweldige hitte en een regen van vonken.

De machtige reus die eeuwenlang de boorden van de Zaan had gesierd en waar zelfs de Czaar van Rusland had aangemeerd was niet meer. Van de meelfabriek werd alleen de machinekamer behouden.

Bliksem

Bliksem was een van de vele oorzaken van molenbranden in Holland. De houten reuzen staken ver boven de omliggende bebouwing uit of stonden alleen in het land waardoor ze onbedoeld een dankbaar object voor het hemelvuur werden. Als er onweer dreigde zette men vaak aan de hoogste wiek een koperen bliksemafleider, de donderlijer genoemd, maar dit voorkwam het onheil vaak niet.

Het zal geen verbazing wekken dat een naderende donderbui met vrees door het molenpersoneel en hun families tegemoet werd gezien. Niet zelden was het raak zoals op die inktzwarte vrijdag de 13e oktober 1899 toen het noodlot wel heel hard toesloeg.

Maar liefst drie molens in de Zaanstreek werden getroffen. In Krommenie werd om half elf in de avond de nog net niet verzekerde papiermolen De Mol getroffen die geheel afbrandde, de werkgever en werknemers radeloos en brodeloos achterlatend. In Westzaan nabij het gehucht Vrouwenverdiët (zo genoemd omdat daar een populair café stond dat veel manvolk trok) moest watermolen De Guit hetzelfde lot ondergaan toen bijna op hetzelfde moment als in Krommenie de bliksem insloeg. Vier jaar eerder was de molen ook al eens getroffen maar nu was het goed raak. De mo-

len stond direct in lichterlaaie en kon niet behouden worden. Een woonhuis ernaast brandde ook af. De ramp was echter nog niet compleet. Uit Wormer kwam onheilstijding nummer drie. Verfmolen De Uil was door de bliksem geraakt en stond in brand. De brandweer streed met man en macht maar het vuur werd heviger en het gevecht van de dappere lieden was tevergeefs. In een zee van vuur zakte de molen tenslotte in elkaar. Vrijdag de 13e is dus ook in de Zaanstreek een ongeluksdag.

Molen Het Oude Kaar werd gebouwd in december 1680. Op 16 december 1895 zette een bliksem-schicht de molen in brand. De as brak daarbij af en het vooreind stortte donderend omlaag. Maar de molen werd hersteld. In zijn laatste jaren verwerkte de molen cacao. Daarvoor was een motor bijgeplaatst.

Maandag 28 mei 1917, tweede Pinksterdag. Het was een prachtige warme zomerdag geweest. Overal werden nog uitbundige pinksterfeesten gevierd door Zaanstreekers en lieden uit omliggende gebieden toen een ongewoon zware onweersbui de Zaanstreek overtrok.

In de avond rond de klok van tien brak de bui los en werd het zwaar weer. Uiterst felle bliksemschichten schoten door de lucht en zware donders deden de ramen trillen. Menig- een hield de adem in als de bliksem hun huis verlichtte, ongewoon lang hield deze soms aan. Het was alsof het hemelvuur naar een prooi zocht. En die prooi werd tenslotte gevonden. Aan de Oostzijde van de rivier de Zaan gelegen aan het Noordervaldeurspad stond weerloos Het Oude Kaar.

Een schicht trof doel en zette de oude reus in brand. Ondanks de zware stortregens die er vielen en het water dat door de brandweer in het vuur gepompt werd brandde de molen steeds feller en bleef er uiteindelijk niets behouden.

Een onvergetelijk moment brak aan toen het vuur zich had ontdaan van het riet dat het molenlijf bedekte. Plots stond zij daar, naakt, alles was nog intact, maar de stelling, het binnenwerk, het achtkant, de kap, alles gloeide alsof het elektrisch was geladen, zoals de draden in een gloeilamp. En dat alles ging draaien, niet alleen de wieken maar ook het binnenwerk, een fantastisch gezicht, een ongelooflijk schouwspel. Twee volle slagen draaiden de wieken en het binnenwerk en toen, na een korte pauze alsof zij afscheid nam van onze wereld, stortte de oude molen met donderend geweld ineens. Een brandend stuk zeildoek aan een roede verdween als laatste in de geweldige vuurpoel als ware het een wuivende doek. Daarna dreunde de donder en flitste het weerlicht weer sterker als daarvoor, als ware het een overwinning die daarboven werd gevierd.

MOLENS LANGS DE ZAAAN

Een unieke collectie beeldmateriaal van de oude Zaanstreek verzameld en commentarieerd door Thijs de Gooijer
Prachtig uitgevoerd boek.
136 pagina's. Bestellen door een cheque van \$45 te sturen naar De Krant met de vermelding 'Molens'.